

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА

ТОДОРІВ ЛАРИСА ДМИТРІВНА

УДК 159:922.8

**ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ
ЖИТТЄВИХ ПЕРСПЕКТИВ У РАННІЙ ЮНОСТІ
/КОГНІТИВНИЙ АСПЕКТ/**

19.00.07. – педагогічна і вікова психологія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ – 2000

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, Міністерство освіти та науки України.

Науковий керівник: доктор психологічних наук, старший науковий співробітник **Титаренко Тетяна Михайлівна**, Інститут соціальної та політичної психології, завідувач лабораторії.

Офіційні опоненти: дійсний член АПН України, доктор психологічних наук **Моляко Валентин Олексійович**, Інститут психології імені Г.С.Костюка, завідувач лабораторії,

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник **Кононко Олена Леонтіївна**, Інститут проблем виховання, заступник директора.

Провідна установа: Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, кафедра психології, Міністерство освіти та науки України, м.Дрогобич

Захист відбудеться 14 вересня 2000 року о 16.30 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.01 в Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова (01030, м. Київ, вул. Пирогова, 9).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці НПУ імені М.П. Драгоманова (01030, м. Київ, вул. Пирогова, 9).

Автореферат розіслано 7 липня 2000 року.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Приходько Ю.О.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність проблеми: Становлення життєвих перспектив завжди було показником особистісної зрілості людини. Щоб керувати ходом життя, необхідно створювати та постійно коректувати узагальнену, цілісну модель життя. Знання про життєвий шлях дає владу над ним, і це положення було б очевидним, коли б ми мали ясні та точні відповіді на питання: яку психологічну будову має те психологічне утворення, яке представляє особистість та її життєвий шлях; як працюють механізми його формування, розвитку, саморегуляції; як впливають особистісні характеристики суб'єкта на особливості цієї моделі життя, яку він будує; коли починається усвідомлення процесу розгортання життєвого шляху особистості. Ці запитання стимулюють розвиток актуальної галузі дослідження – психології життєвих перспектив.

Багатогранні аспекти проблеми життєвого шляху особистості знайшли відображення у різних концептуальних моделях як зарубіжних (Ш.Бюлер, Е.Еріксон, Г.Олпорт), так і вітчизняних дослідників (Б.Г.Ананьєв, К.О.Абульханова-Славська, С.Л.Рубінштейн, В.А.Роменець та інші вчені).

Усвідомлення та переживання особистістю життєвого шляху починається з ранньої юності, коли відбувається пошук принципових основ несуперечливої поведінки, коли виробляється “філософія життя” як прагнення до досягнення абсолютних цінностей, не завжди сумісних з цінностями реального світу.

Юність – надзвичайно складна, суперечлива стадія життєвого шляху, яка закладає ціннісний фундамент особистості. Найяскравіше суперечності та труднощі соціальної ситуації розвитку в юності проявляються у формуванні життєвої перспективи.

Дослідження Г.М.Андрєєвої, Л.І.Божович, Л.С.Виготського, Є.І.Головахи, І.В.Дубровіної, Д.Б.Ельконіна, Е.Еріксона, І.С.Кона, О.О.Кроника, Б.С.Круглова, К.Левіна, О.М.Леонтьєва, В.С.Мерліна, Ж.Піаже, О.М.Прихожан, Д.І.Фельдштейна та інших свідчать, що рання юність є періодом самовизначення, розвитку часової перспективи, теоретизування та розвитку рефлексії, що дозволяє особистості обмірковувати, структурувати, планувати свій життєвий шлях.

Серед підходів до вивчення життєвих перспектив можна назвати психолого-педагогічний – І.В.Дубровіна, О.М.Прихожан, Б.С.Круглов, А.Д.Андрєєва, М.В.Вовчик-Блакитна, Т.В.Говорун та соціально-психологічний – Л.В.Сохань, Є.І.Головаха, О.О.Кронік, Б.Г.Ананьєв. Психолого-педагогічний підхід розглядає ранню юність як період психологічної готовності до визначення життєвих перспектив. Дана готовність передбачає розвиток самосвідомості, яка набуває все більш рефлексивного характеру. Соціально-психологічний розглядає становлення життєвих перспектив на основі несуперечливої індивідуальної системи ціннісних орієнтацій. На формування ціннісних орієнтацій впливають мотиви індивіда (В.Г.Асєєв, Л.І.Божович); довільна поведінка (Ш.А.Надірашвілі); спрямованість особистості (І.В.Дубровіна); уміння диференціювати ціннісні об'єкти (Г.Олпорт, М.Рокіч).

До теперішнього часу належним чином не досліджувався вплив розвитку власного Я, ідентичності на формування індивідуальної системи ціннісних орієнтацій у ранній юності. Особливу увагу привертає когнітивний аспект формування ідентичності, оскільки він дуже фрагментарно представлений у дослідженнях життєвої перспективи.

Нові когнітивні можливості особистості у ранній юності надають рефлексивного характеру самосвідомості. Розвиваються такі рефлексивні складові самосвідомості як особистісна рефлексія, зміст уявлень про Я, механізми диференціації та інтеграції індивідуального досвіду. Такі характеристики зумовлюють розвиток адекватної ідентичності в ранній юності, яка значною мірою буде визначати все подальше життя індивіда. Процес розвитку ідентичності передбачає високий рівень розвитку особистісної рефлексії, на основі якої в процесі ідентифікації в індивіда формується уявлення про своє Я. Об'єктом ідентифікацій є цінності, що існують у суспільстві. Нові інтелектуальні здібності дають

можливість формувати індивідуальну систему ціннісних орієнтацій на основі уявлень про своє Я.

Є категорія молодих людей, у яких становлення ідентичності проходить зі значними труднощами. Це зумовлено тим, що особистість у період ранньої юності, коли вибір ідентичності стає необхідним, реально виявляється не готовою до цього, оскільки несформованість рефлексивних складових самосвідомості ускладнює процес становлення індивідуальної системи ціннісних орієнтацій, що призводить до аномальних ліній розвитку ідентичності. У такій ситуації молода людина не може виробити систему цілей, планів, ідеалів, завершити психологічне самовизначення.

В силу зазначених обставин питання розвитку рефлексивних складових самосвідомості у ранній юності становить не тільки теоретичний, але й практичний інтерес, що й зумовило вибір теми нашого дослідження ”Психологічні умови формування життєвих перспектив у ранній юності (когнітивний аспект)“.

Об’єкт дослідження – життєві перспективи у ранній юності.

Предмет дослідження – психологічні чинники формування життєвих перспектив у ранній юності.

Мета дослідження – визначення життєвих перспектив у ранній юності та психологічних чинників їх формування. Обґрунтування системи прийомів актуалізації умов, необхідних для життєвого самовизначення особи.

Гіпотеза: особливості когнітивного розвитку самосвідомості у ранній юності визначають психологічну готовність особистості до визначення життєвих перспектив. Нові інтелектуальні можливості сприяють розвитку рефлексивних складових самосвідомості молодій людині. Рефлексивні складові самосвідомості є необхідною умовою формування узгодженої, несуперечливої індивідуальної системи ціннісних орієнтацій.

На основі несуперечливої структурованої індивідуальної системи ціннісних орієнтацій у молодій людині розвивається адекватна ідентичність. Створення належних умов розвитку рефлексивних складових самосвідомості шляхом активізації рефлексії, поглибленого самопізнання, самоаналізу внутрішніх властивостей Я сприяє формуванню готовності до вирішення проблем особистісного та соціального самовизначення, формування життєвих перспектив.

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз концептуальних підходів до проблеми життєвого шляху особистості. Розглянути психологічні основи становлення життєвих перспектив у ранній юності.

2. Виявити особливості структури психологічного часу у ранній юності та підлітковому віці.

3. Розкрити особливості нових інтелектуальних можливостей цих вікових етапів, які зумовлюють зміни у когнітивній сфері, сприяючи розвитку рефлексивних складових самосвідомості.

4. З’ясувати механізми впливу рефлексивних характеристик самосвідомості на розвиток адекватної ідентичності, яка визначає становлення життєвих перспектив у ранній юності.

5. Визначити умови, які сприяють розширенню самосвідомості та розвитку її рефлексивних складових у ранній юності та підлітковому віці.

Методологічною основою дослідження стали системно-діяльнісна парадигма в дослідженнях психічного (О.М.Леонтьєв, О.Г.Асмолов), в дослідженнях різних аспектів виховання особистості (Г.О.Балл, І.Д.Бех, М.Й.Боришевський, Г.С.Костюк, С.Д.Максименко, В.А.Семиченко, О.В.Скрипченко і ін.), науково-психологічні уявлення про сутність і закономірності юнацького віку (Л.І.Божович, М.В.Вовчик-Блакитна, І.В.Дубровіна, І.С.Кон, Н.Н.Толстих), філософсько-культурологічні підходи до аналізу життєвого шляху особистості (Л.В.Сохань, Є.І.Головаха, Т.М.Титаренко).

Методи дослідження: аналіз та узагальнення психолого-педагогічної літератури з даної проблеми; психолого-педагогічний експеримент (констатуючий, формуючий та контрольний) з використанням комплексу методів та методичних прийомів. Використовувалися такі методи: анкетування, стандартизоване інтерв'ю, бесіда, спеціальні методики (ціннісних орієнтацій М.Рокіча, на самопрезентацію, “Психологічна автобіографія”, рівня суб'єктивного контролю Роттера), які адаптовані згідно завдань дослідження, а також методи математичної статистики.

Організація і база дослідження:

Дослідження проводилося на базі школи-ліцею № 21 та школи-гімназії №23 м. Івано-Франківська. В експерименті брали участь 87 осіб, серед них 38 юнаків та 49 дівчат віком від 13 до 16 років. Дослідження проводилися на двох вікових категоріях (13-14 та 15-16 років) з метою порівняння особливостей особистісного та соціального самовизначення молодих людей обох вікових категорій.

Наукова новизна дослідження:

- теоретично обґрунтовано та експериментально апробовано процес становлення життєвих перспектив у ранній юності;
- визначені критерії готовності молодої людини до життєвого самовизначення;
- обґрунтовано прийоми розвитку рефлексивних складових самосвідомості.

Теоретичне значення:

- отримані результати дають можливість поглибити розуміння проблеми розвитку особистості в юнацькому віці, зокрема, такого її важливого аспекту як формування ідентичності;
- розкрито особливості розвитку когнітивного аспекту самосвідомості, який значною мірою обумовлює процес самовизначення;
- з'ясовано психологічні механізми становлення життєвих перспектив у ранній юності.

Практичне значення роботи. Апробовано систему діагностики особливостей формування життєвих перспектив, що допоможе шкільним психологам, вчителям, особам, які працюють з молоддю, констатувати рівень готовності молодої людини до життєвого вибору, попередити труднощі, які виникають у молодих людей у процесі життєвого самовизначення. Експериментально перевірено систему психокорекційної роботи, яка може бути широко використана в умовах школи. На матеріалах дисертації розроблені та викладаються автором спецкурси для підготовки викладачів та практичних психологів в умовах вузу. Результати дослідження можуть бути використані в процесі викладання курсу вікової психології.

Результати дослідження впроваджено в практику роботи шкільних психологів шкіл міста Івано-Франківська та області, про що свідчать такі довідки:

- 1) № 290 від 02.11.1999 р.;
- 2) № 340 від 02.11.1999 р.;
- 3) № 67 від 22.11.1999 р.

Особистий внесок автора:

- а) застосовано власний підхід до визначення психологічних детермінант розвитку адекватної ідентичності;
- б) простежено вплив когнітивного аспекту самосвідомості на життєве самовизначення;
- в) розроблено та адаптовано систему тренінгових занять, метою яких є розвиток рефлексивних складових самосвідомості.

Надійність і вірогідність отриманих даних забезпечувалися послідовною реалізацією теоретичних положень у розв'язанні завдань емпіричного дослідження, організацією дослідження відповідно до мети, завдань та умов його використання, репрезентативністю виборок, використанням адекватних методів математичної статистики.

На захист виносяться такі положення:

1. Формування життєвих перспектив у ранній юності значною мірою зумовлене особливостями когнітивного розвитку даного віку. Зростає частка когнітивних компонентів у самосвідомості молодшої людини, що зумовлює розвиток рефлексивних складових самосвідомості.

2. Рефлексивні складові самосвідомості, а саме особистісна рефлексія, зміст уявлень про Я, механізми диференціації та інтеграції індивідуального досвіду визначають становлення узгодженої, несуперечливої індивідуальної системи ціннісних орієнтацій. На основі змісту уявлень про Я в процесі рефлексії молода людина формує власну систему ціннісних орієнтацій. Ієрархічність індивідуальної системи ціннісних орієнтацій залежить від рівня сформованості механізмів диференціації та інтеграції.

3. Критеріями адекватної ідентичності є рефлексивні складові самосвідомості. Відчуття індивідуальної самототожності формується в процесі ідентифікації з цінностями. Даний процес передбачає високий рівень розвитку особистісної рефлексії, змісту уявлень про Я та наявність належної системи ціннісних орієнтацій.

4. Розвиток адекватної ідентичності забезпечує готовність молодшої людини до визначення реальних життєвих цілей, планів, перспектив. Аномальні лінії розвитку особистості (неадекватна ідентичність) ускладнюють процес життєвого самовизначення. Молода людина не може здійснити ціннісний вибір, прогнозувати лінії свого майбутнього життя, завершити психосоціальне самовизначення.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження доповідалися та обговорювалися на науковій конференції /Івано-Франківськ, 1999 р./; на засіданнях кафедри загальної психології Прикарпатського університету та кафедри психології НПУ ім. М.Драгоманова /Київ, 1997 р./; на обласній конференції з проблем девіації поведінки у неповнолітніх /Івано-Франківськ, 1998 р./; психолого-методологічному семінарі “Психолого-педагогічна наука і суспільна ідеологія” /Київ, 1998 р./; III Міжнародних психологічних читаннях “Особистість і трансформаційні процеси у суспільстві” /Харків, 1999 р./.

Структура дисертації. Робота складається із вступу, чотирьох розділів, висновків та списку літератури (200 джерел). Зміст роботи викладено на 138 сторінках машинописного тексту, куди включено 8 таблиць. Додатки додаються.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтована актуальність проблеми, визначені об’єкт, предмет, мета, гіпотеза та завдання дослідження, розкрита наукова новизна, теоретичне та практичне значення роботи, дана коротка характеристика методів, сформульовані положення, що виносяться на захист.

У першому розділі “**Теоретичні основи формування життєвих перспектив**” висвітлюються теоретико-методологічні передумови дослідження, розглядаються суть поняття життєвого шляху, його структурних складових та рушійних сил.

Можна виділити різні концептуальні підходи до даної проблеми. У межах об’єктного підходу життєвий шлях розглядається як послідовність подій, як динаміка цінностей та уявлень про себе (Ш.Бюлер); послідовність стадій психосоціального розвитку (Е.Еріксон); зміна поведінки та переживань (Т.Томе); безперервний ланцюг послідовних свідомих виборів (Г.Олпорт); розгортання життєвого сценарію (Е.Берн) та ін.

Суб’єктний підхід передбачає розгляд життєвого шляху як культурно-історичного розвитку особистості (С.Л. Рубінштейн); життєвої стратегії (К.А.Абульханова-Славська); послідовності вчинків як зміни ціннісних орієнтацій (В.А.Роменець).

Структурно-генетичний підхід до розуміння життєвого шляху особистості відображає інтеграцію особистості з життєвим світом, який вона створює, розгортаючи назовні власне Я та структуруючи зовнішню дійсність відповідно особистісним цінностям і смислам (Т.М.Титаренко).

Важливою структурною одиницею життєвого шляху є часова перспектива, яка характеризує цілеспрямованість людського життя і є складовою частиною життєвої перспективи. Життєва перспектива – динамічне психічне утворення. Це образ бажаного та

усвідомленого майбутнього життя як можливого за умови досягнення певних цілей, це поєднання морально-світоглядного, ціннісно-цільового та діяльнісно-поведінкового самовизначення.

У нашому дослідженні життєва перспектива розглядається як спосіб структурування особистістю свого близького та віддаленого майбутнього за допомогою ціннісних орієнтацій, життєвих цілей, планів, програм. Часовими модальностями життєвої перспективи є психологічне минуле, теперішнє та майбутнє, яке визначається насиченістю подій та мірою їх реалізованості.

У дослідженні розглядається співвідношення понять “життєва ціль” та “кінцева ціль”. Ми визначаємо життєву ціль як суперечливу мотиваційну систему, яка виступає орієнтиром діяльності особистості та визначається суспільними цінностями.

У концентрованому вигляді життєві цілі відбивають потреби особистості, виступаючи безпосередньою характеристикою її життєдіяльності. Усвідомленню індивідуального смислу існування допомагають довготривалі цілі.

Засобом здійснення життєвих цілей є життєві плани, які стають їх хронологічною і змістовною конкретизацією. Формування життєвих цілей та планів зумовлюється ціннісними орієнтаціями. Під ціннісними орієнтаціями розуміється засіб диференціації індивідом об'єктів оточуючого світу за їх значущістю. Система ціннісних орієнтацій визначає життєві пріоритети, забезпечує життєздатну цілісність та гармонійність особистості. Плануючи своє майбутнє, людина виходить перш за все із визначеної ієрархії цінностей.

Несформованість індивідуальної системи ціннісних орієнтацій ускладнює процес життєвого вибору. І тому однією із важливих передумов самовизначення особистості в майбутньому є узгоджена, несуперечлива система ціннісних орієнтацій, яка є основою формування змістовних та хронологічно узгоджених життєвих цілей та планів.

Індивідуальна система ціннісних орієнтацій відображає спрямованість особистості на цілі та засоби діяльності і таким чином виражає ставлення людини до оточуючого світу. Формування індивідуальної системи ціннісних орієнтацій, як цілісної психологічної структури, розпочинається в період між підлітковим віком та ранньою юністю.

1) Важливим структурним компонентом життєвої перспективи є життєві програми, які включають в себе магістральні життєві цілі, плани.

У нашому дослідженні розглядаються такі види життєвої перспективи, як близька та віддалена. Близькою є перспектива, яка пов'язує актуальну життєву ситуацію з цілями життя. Віддалена включає ціннісні орієнтації та життєві цілі.

Сензитивним періодом розвитку життєвої перспективи є рання юність, оскільки в цей період молода людина психологічно готова зробити відповідний ціннісний вибір, сформуванню узгоджену індивідуальну систему ціннісних орієнтацій, яка є необхідною передумовою особистісного та життєвого самовизначення.

У психології ранню юність розглядають як період кризи самосвідомості (С.Холл); важливу стадію духовного розвитку (Е.Шпрангер), період розширення життєвого простору (К.Левін), формуванням власної ідентичності (Е.Еріксон), ускладнення розумових операцій (Ж.Піаже).

У ранній юності прагнення до майбутнього стає основою спрямованості молодої людини (Л.І.Божович, Б.Г.Ананьєв), коли створюється філософія власного життя (В.А.Роменець). В.І.Слободчиков виділяє юність як період індивідуалізації, коли молода людина прагне визначити шляхи реалізації свого майбутнього життя.

Грунтовне вивчення становлення життєвих перспектив у ранній юності розглядається у психолого-педагогічному, соціологічному та соціально-психологічному напрямках. Соціально-психологічний підхід до вивчення життєвих перспектив передбачає розгляд регулятивних механізмів життєвого самовизначення, до яких відносяться ціннісні орієнтації. Основними характеристиками ціннісних орієнтацій є їх зміст та ступінь сформованості ієрархічної структури.

Рання юність є важливим періодом становлення індивідуальної системи ціннісних орієнтацій. Ж.Піаже вважає, що формування системи ціннісних орієнтацій у цей період характеризується інтерналізацією (автономією) моральних чинників. Л.Колберг підкреслює

залежність формування ціннісних орієнтацій від культурних впливів; Л.І.Божович, В.Г.Асєєв в основу формування системи ціннісних орієнтацій кладуть мотиви; Ш.А.Надірашвілі – довільну поведінку; І.В.Дубровіна – спрямованість особистості; Г.Олпорт, М.Рокіч підкреслюють, що необхідною умовою формування ціннісних орієнтацій є вміння диференціювати ціннісні об'єкти.

Н.Ремшмідт виділяє загальні особливості формування системи ціннісних орієнтацій у ранній юності: перегляд ціннісних уявлень, їх лібералізацію та асиміляцію.

У межах психолого-педагогічного підходу ранню юність розглянуто як період формування психологічної готовності до визначення життєвих перспектив. Психологічна готовність визначається розвитком самосвідомості (І.В.Дубровіна, О.Н.Прихожан, Б.С.Круглов та інші).

В юнацтві відбуваються значні зміни у когнітивній сфері, а саме характерним є розвиток комбінаторики, пропозиційних операцій, гіпотетико-дедуктивного мислення. Зростає частка когнітивних механізмів у самосвідомості, що сприяє поглибленню рефлексивних складових: особистісної рефлексії, змісту уявлень про Я, механізмів диференціації та інтеграції.

Особистісну рефлексію ми визначаємо як процес самоусвідомлення, за допомогою якого відбувається самопізнання, пізнання своїх внутрішніх властивостей. У ранній юності особистісна рефлексія переходить на новий, більш складний рівень розвитку, що зумовлює формування інтегрованого змісту уявлень про Я. Якісні зміни, що відбуваються у самосвідомості індивіда, зокрема в особистісній рефлексії та в змісті уявлень про Я, значною мірою зумовлені розвитком здатностей до диференціації та інтеграції індивідуального досвіду. Завдяки цим компонентам виникає інтегративне уявлення про своє Я як цілісну особистість.

У другому розділі **“Значення ідентичності у процесі життєтворчості”** розглядається генезис ідентичності від народження до зрілості. Розкривається роль рефлексивних складових у формуванні адекватної ідентичності.

Рефлексивні характеристики самосвідомості створюють підґрунтя для розвитку адекватної ідентичності, виступаючи важливим фактором формування індивідуальної системи ціннісних орієнтацій. На основі структурованої індивідуальної системи ціннісних орієнтацій молода людина має змогу здійснити особистісне самовизначення, формувати власне Я, наблизитися до власної ідентичності.

Ідентичність визначається як група психічних процесів, які детермінують поведінку; як центральний елемент свідомості; як констукт, який забезпечує тотожність власного Я (Г.Олпорт, А.Адлер, Р.Кеттел). К.Роджерс визначає ідентичність як сутність, що організовує та суб'єктивно спрямовує.

У нашому дослідженні становлення ідентичності розглядається як процес, в ході якого передусім відбувається ідентифікація з цінностями.

Актуальною порою розвитку ідентичності є старший підлітковий вік та рання юність. Становлення адекватної ідентичності значною мірою визначається рівнем розвитку рефлексивних складових самосвідомості. Несформованість рефлексивних складових ускладнює процес становлення узгодженої індивідуальної системи ціннісних орієнтацій, що спричинює аномальні лінії розвитку особистості, неадекватну ідентичність. Розвиток Я особистості проходить на основі ідентифікації з цінностями. Молодій людині важко визначити власну систему цінностей, цілей, завершити психосоціальне самовизначення. Тільки узгоджена, структурована індивідуальна система ціннісних орієнтацій сприятиме розвитку адекватної ідентичності.

Таким чином, критерії розвитку адекватної ідентичності – особистісна рефлексія як засіб самопізнання, зміст уявлень про Я як результат процесу самопізнання, механізми диференціації та інтеграції індивідуального досвіду як необхідні чинники процесу самопізнання та структурована, узгоджена індивідуальна система ціннісних орієнтацій. Ці положення покладені в основу емпіричного дослідження чинників, які зумовлюють процес становлення життєвих перспектив у ранній юності.

Організація, проведення та результати емпіричної частини дослідження репрезентовані у третьому розділі дисертації **“Експериментальне дослідження психологічних умов формування життєвих перспектив юнацтва”**.

У першому параграфі роботи ми визначили програму експериментального дослідження психологічних умов формування життєвих перспектив у ранній юності, його етапи обґрунтували доцільність використання відповідного методичного інструментарію.

У другому параграфі “Експериментальне вивчення структурних складових життєвого самовизначення у ранній юності” виявлено особливості становлення та структуру ціннісних орієнтацій у молодих людей 13-14 та 15-16 років. На першому етапі дослідження виявлено загальну структуру цінностей у 13-14 та 15-16 років. Як свідчать результати дослідження, докорінних відмінностей між ієрархіями цінностей у 13-14 та 15-16 років немає (коеф. кореляції 0,7). Найактуальнішими цінностями у цих двох вікових категоріях є цінності здоров’я, хороші та вірні друзі, щасливе сімейне життя.

Порівняльний аналіз ієрархії ціннісних орієнтацій юнаків та дівчат у 13-14 та 15-16 років ілюструє той факт, що у ранній юності більша різниця у системі цінностей між юнаками та дівчатами (коеф. кореляції 0,37), що можна пояснити статево-рольовим фактором, який визначає ставлення особистості до цінностей. У підлітковому віці різниця між юнаками та дівчатами є незначною (коеф. кореляції 0,62), що свідчить про часткову інтеріоризацію даних цінностей.

Для виявлення рівня узгодженості індивідуальної системи ціннісних орієнтацій у 13-14 та 15-16 років, перелік ціннісних орієнтацій було розподілено на три групи, які відображають ставлення до інших, ставлення до майбутнього, ставлення до себе.

У ранній юності спостерігається тенденція до гармонізації цінностей, формування певної ієрархії. У підлітковому віці така ієрархія ще не простежується. Актуальною групою цінностей є ставлення до себе як у 13-14, так і у 15-16 років. Причому ця група цінностей є менш суперечливою, ніж цінності “ставлення до інших” у 13-14 років.

Група цінностей “ставлення до себе” у 13-14 років є важливішою для юнаків, де помітна тенденція до формування певної ієрархії. Розбіжності між окремими компонентами даної групи цінностей у юнаків значно менші, ніж у дівчат, де провідним компонентом є здоров’я, а всі інші не мають великого значення.

У 15-16 років група цінностей “ставлення до себе” є актуальнішою в більшій мірі для дівчат, де три компоненти даної групи формують чітку ієрархію, а два інших знаходяться на однаковому рівні. У юнаків спостерігається тенденція до гармонізації компонентів групи цінностей “ставлення до себе”.

Найструктурованішою системою цінностей є ставлення до майбутнього як у 13-14, так і у 15-16 років. У дівчат 13-14 років більше структурована система цінностей, ніж у юнаків цієї вікової категорії. У ранній юності спостерігається зворотня тенденція.

Отже, у ранній юності починається процес структурування індивідуальної системи ціннісних орієнтацій особистості. Підлітковий вік – це період інтенсивного засвоєння ціннісних орієнтацій, які існують у суспільстві, але які ще слабо представлені самосвідомості особистості.

Наступним кроком дослідження було виявлення рівня розвитку особистісної рефлексії. За середньою кількістю суджень досліджуваних, які репрезентували зміст уявлень про Я, можна було визначити рівень розвитку рефлексії. За результатами дослідження у ранній юності виявлено вищий рівень розвитку рефлексії (1,17), ніж у підлітковому віці (0,87). У дівчат обох вікових категорій вищий рівень розвитку особистісної рефлексії, ніж у юнаків.

За допомогою методики на самопрезентацію вдалося виявити особливості змісту уявлень про Я у 13-14 та 15-16 років.

Зміст уявлень про Я репрезентований ставленням до інших, ставленням до себе, ставленням до майбутнього у 13-14 та 15-16 років.

Провідною категорією у змісті уявлень про Я є “ставлення до себе” у 13-14 та 15-16 років. Порівняння змісту категорій самоопису “ставлення до себе” між юнаками та дівчатами досліджуваних вікових груп показало, що у 13-14 років між самоописами юнаків та дівчат

помітні докорінні відмінності ($r = 0,4$). У ранній юності ситуація змінюється. Між самоописами юнаків та дівчат докорінних відмінностей вже не спостерігається ($r = 0,989$).

Отже, в юнацтві намітилася тенденція до гармонізації компонентів категорії “ставлення до себе” як у юнаків, так і у дівчат. У підлітковому віці категорія “ставлення до себе” в структурі уявлень про Я перебуває на стадії формування.

У 13-14 років компоненти категорії “ставлення до майбутнього” ще не ввійшли до змісту уявлень про Я, в той час як у 15-16 років вони уже виступають важливим компонентом образу Я. У 13-14 років дана категорія є актуальнішою в більшій мірі для дівчат, ніж для юнаків. Що стосується юнацького віку, то компонент “життєві плани” категорії “ставлення до майбутнього” в однаковій мірі є актуальним у змісті уявлень про Я.

Компоненти категорії “ставлення до інших” є важливими у 13-14 років як у юнаків, так і у дівчат; у 15-16 років вони вже неактуальні. Таким чином, у ранній юності зміст уявлень про Я відрізняється від підліткового віку більшою структурованістю, узгодженістю, інтегрованістю, психологізованістю суджень (дані категорій змісту уявлень Я є статистично значущими, $p < 0,05$, $t = 2,327$).

Індивідуальний образ Я, який складається з особистісного, психологічного, динамічного аспектів самосприйняття, свідчить про рівень розвитку самосвідомості, який притаманний більш зрілій особистості.

Другий етап дослідження був присвячений визначенню рівня розвитку механізму диференціації та інтеграції індивідуального досвіду. Про ступінь сформованості механізму диференціації ми судили за “розмахом” балів, які використовуються особистістю для оцінки цінностей.

Як показали результати дослідження, у 15-16 років (58,5%) рівень сформованості механізмів диференціації та інтеграції вищий, ніж у 13-14 років (37,5%). Причому, у дівчат (48%) 15-16 років рівень сформованості нижчий, ніж у юнаків (69%). У підлітковому віці – навпаки.

Такі результати рівня сформованості механізму диференціації та інтеграції дають можливість вважати, що у більшості досліджуваних раннього юнацького віку індивідуальна система ціннісних орієнтацій є краще структурованою, ніж у досліджуваних підліткового віку. Отже, у юнацькому віці з'являються необхідні умови, які дають змогу молодій людині прогнозувати, планувати своє майбутнє.

Вивчення структури психологічного часу особистості на основі особливостей її планування, ставлення до минулого та майбутнього показало, що формування життєвих перспектив у ранній юності відрізняється від підліткового віку перш за все продуктивністю репрезентації образів минулого та майбутнього (дані є статистично значущими, $p < 0,05$, $t = 8,5$).

Продуктивність образів минулого та майбутнього у ранній юності є значно більшою, ніж у підлітковому віці. Відсутність сумних подій у 13-14 років свідчать про нереальність життєвої перспективи. Відмінності між продуктивностями подій юнаків та дівчат є помітними як у 13-14, так і в 15-16 років.

Життєва перспектива у ранній юності більшою мірою репрезентована минулими подіями (62%), у 13-14 років – майбутніми (35%). Таку особливість можна пояснити тим, що у ранній юності життєва перспектива є більш реальною, ніж у підлітковому віці, де майбутнє представлено оптимістичним та “безхмарним”.

Найактуальнішими подіями у 13-14 та 15-16 років є події особистісно-психологічного типу (пов'язані з життєвим вибором).

Віддаленість подій у майбутнє більша у ранній юності (18,5%), ніж у підлітковому віці (0%) як у юнаків, так і у дівчат, що свідчить про розширення часової перспективи.

Порівняння середнього часу ретроспективи в ранній юності та підлітковому віці ілюструє той факт, що віддаленість подій у минуле у 15-16 років є незначною (середній час ретроспекції – 0). Такий показник ретроспекції свідчить про відкритість особи досвіду теперішнього та майбутнього. У підлітковому віці (середній час ретроспекції – 5) актуальними є події недавнього минулого (дані є статистично значущими, $p < 0,05$, $t = 3,56$).

Стосовно спрямованості у майбутнє, можна стверджувати, що вона краще простежується у ранній юності (середній час антиципації – 31), ніж у підлітковому віці (середній час антиципації – 0). Тому маємо підстави вважати, що у 15-16 років молода людина більшою мірою спрямована у майбутнє, ніж у 13-14 років, де майбутнє представляється буквальним продовженням теперішнього. Однак, у ранній юності життєва перспектива схожа швидше на раціоналізовану мрію, ніж на програму дій (дані є статистично значущими, $p < 0,05$, $t = 3,92$).

На третьому етапі дослідження ми з'ясували, в якій мірі критерії адекватної ідентичності (індивідуальна система ціннісних орієнтацій та рефлексивні складові самосвідомості) впливають на становлення життєвих перспектив у 13-14 та 15-16 років.

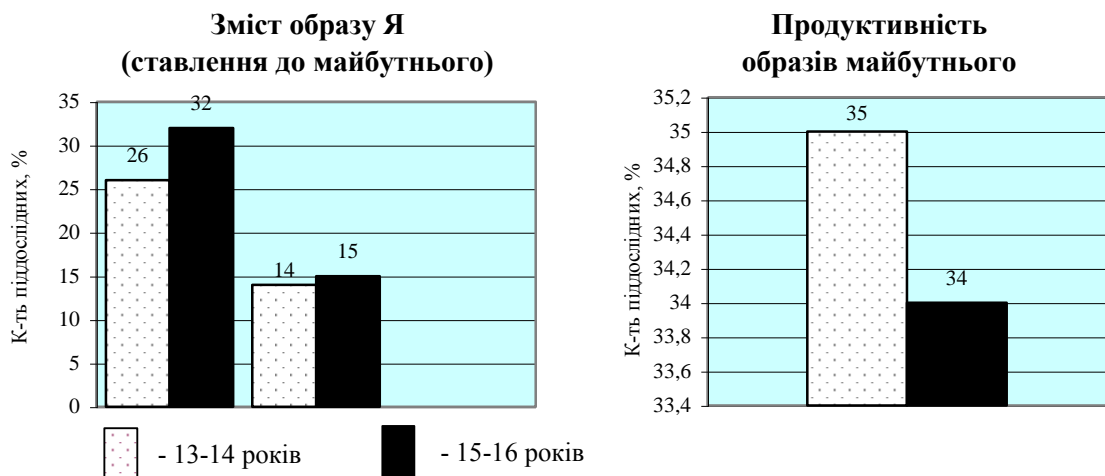
Для реалізації цього завдання спочатку визначали вплив рефлексивних складових самосвідомості на структуру індивідуальної системи ціннісних орієнтацій. Було встановлено, рівень сформованості механізмів диференціації та інтеграції у ранньому юнацькому віці дещо вищий (58,5%), ніж у підлітковому віці (37,5%). Відповідно індивідуальна система ціннісних орієнтацій у 15-16 років є менше суперечливою і більш узгодженою, ніж у 13-14 років, бо ієрархічність формується тільки за умови диференціації та інтеграції – виділення окремих цінностей в навколишній дійсності.

Але у підлітковому віці намітилася тенденція до формування відповідної ієрархії ціннісних орієнтацій. Такий факт обумовлений тим, що у 54,3% досліджуваних 13-14 років механізм диференціації ще перебуває на стадії формування.

Зміст уявлень про Я в певній мірі визначає структуру індивідуальної системи ціннісних орієнтацій особистості у ранній юності. У підлітковому віці такої закономірності не простежується, що свідчить про недостатнє представлення у самосвідомості компонентів змісту уявлень про Я.

Наступне завдання полягало в тому, щоб визначити зв'язок між параметрами адекватної ідентичності і формуванням життєвих перспектив. З цією метою ми визначили міру зв'язку між системою ціннісних орієнтацій “ставлення до майбутнього” та продуктивністю образів майбутнього.

У ході дослідження вдалося визначити вплив індивідуальної системи ціннісних

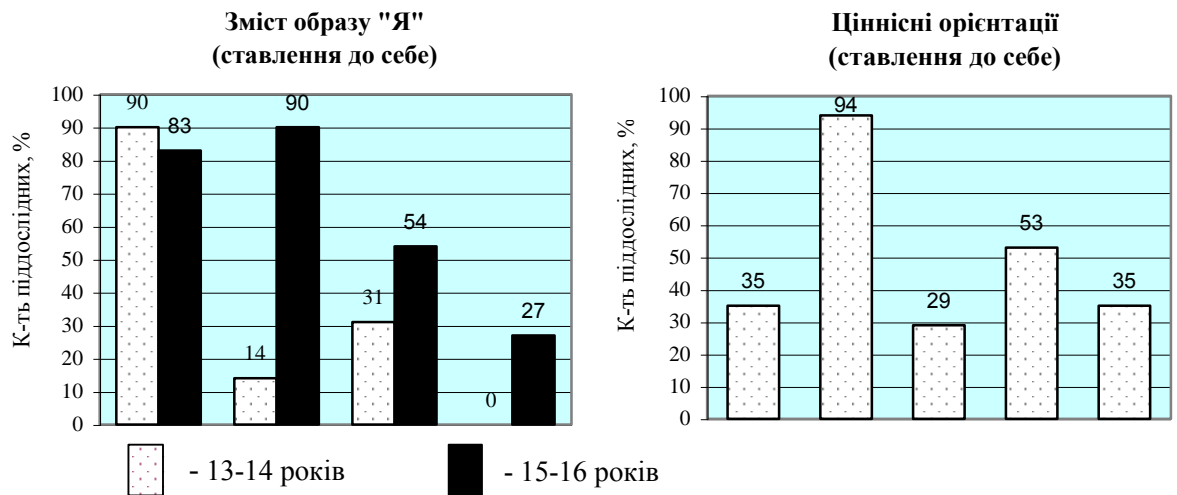

орієнтацій на структуру життєвих перспектив. У ранній юності індивідуальна система ціннісних орієнтацій визначає структуру життєвих перспектив більшою мірою, ніж у підлітковому віці, де ще не сформульована чітка ієрархія цінностей.

Стосовно змісту уявлень про Я як рефлексивної складової самосвідомості та її впливу на формування життєвих перспектив можна сказати, що незначущість компоненту “ставлення до майбутнього” у змісті уявлень про Я обумовлює особливості розвитку життєвих перспектив у ранній юності. Майбутнє ще не стало ядром Я особистості, що в свою чергу відображається на структурі життєвої перспективи.

Проаналізувавши результати дослідження, маємо підстави вважати, що критерії адекватної ідентичності певною мірою впливають на самовизначення особистості. Тому питання розвитку рефлексивних складових самосвідомості вимагає не лише теоретичного, але й практичного вирішення.

У четвертому розділі **“Формування готовності молодшої людини до життєвого вибору”** репрезентована програма розвитку самосвідомості, метою якої є формування у особистості здатностей до поглибленого самопізнання та самоаналізу, розширення самоусвідомлення, розвиток психологічної культури молодих людей, оволодіння техніками самопізнання, розвиток особистісної рефлексії, змісту уявлень про Я.

Заняття проводилися у тренінговій формі, у вигляді психотехнічних, рольових ігор та вправ, елементів психодрами, обговорень, тестування з інтерпретацією результатів, самозвітів.

Щодо організації роботи під час проведення занять, то кожна зустріч, крім першої, починалася з рефлексії, під час якої ведучий дізнавався про настрій учасників, їх стан та бажання продовжувати роботу. У другій частині ведучий розпитував про виконання домашніх завдань: як з ним справились, які виникали труднощі, які почуття переживали при виконанні завдань на самопізнання.

В умовах занять з елементами тренінгу покращилася здатність учасників до саморозкриття, самоаналізу, про що свідчать результати заключної діагностики, які ми порівнювали із даними попередньої діагностики. У 75% досліджуваних помітною стала тенденція до зростання рівня особистісної рефлексії. Відповідно зміст уявлень про Я характеризувався більшою інтегрованістю та структурованістю, він наповнився психологічним змістом. Спостерігалася тенденція до гармонізації різних сторін образу Я (Я представлено: Я-соціальним, Я-фізичним, Я-розумовим у більш-менш однаковій мірі). Значне місце у самосвідомості поступово стало займати Я-майбутнє. Ставлення до майбутнього набуло більшої усвідомленості.

У 25% досліджуваних не вдалося здолати суперечливості образу Я, що свідчить про їх неготовність до такої форми роботи, яка вимагає поглибленого самоаналізу.

Індивідуальна система ціннісних орієнтацій старшокласників, зайнятих в тренінговій роботі, характеризувалася більшою структурованістю та узгодженістю. Особливих змін у самій структурі ціннісних орієнтацій не спостерігалось. Тому можна вважати, що індивідуальна система ціннісних орієнтацій є стійким елементом мотиваційної сфери особистості, який не може змінюватися в умовах недовготривалих занять.

Разом із тим спостерігалась тенденція до продуктивнішого визначення життєвих перспектив, які були більшою мірою, ніж раніше, представлені реальними і послідовними цілями та планами. Намітилася лінія до кращого розуміння взаємозалежності між

формуванням життєвих перспектив та індивідуальними особистісними властивостями (дані є статистично значущими, $p < 0,05$, $t = 2,09$).

У молодих людей змінилося ставлення до розуміння актуальної ситуації їх життя, покращилася здатність до поглибленого самопізнання, що сприяло розширенню самоусвідомлення особистості як необхідної передумови розвитку рефлексивних складових. Завдяки таким характеристикам у молодій людини підвищилася психологічна готовність до особистісного та соціального самовизначення.

Перспективою дослідження даної проблеми є вивчення та аналіз впливу інших складових самосвідомості, а саме процесів інтериоризації та екстериоризації, на становлення життєвих перспектив у ранній юності, а також вивчення психологічних передумов становлення життєвих перспектив у дитячі роки. Особливо слід звернути увагу на розкриття послідовності етапів формування життєвих перспектив протягом дитинства. Важливо дослідити вплив взаємодії когнітивного та поведінкового, когнітивного та емоційного аспектів на становлення життєвих перспектив особистості.

Результати дослідження дозволили зробити такі загальні висновки.

1. Важливою структурною одиницею життєвого шляху є життєва перспектива як динамічне психічне утворення, як образ бажаного та усвідомленого майбутнього життя, можливого за умов досягнення певних цілей. Ядром життєвої перспективи є життєві цілі, плани та ціннісні орієнтації.

2. Актуальним періодом формування життєвих перспектив є рання юність. У ранній юності молода людина більшою мірою готова до життєвого самовизначення, ніж у підлітковому віці, де з'являється фрагментарне уявлення про майбутнє. Структура психологічного часу особистості в 15-16 років, на відміну від підліткового віку, характеризується більшою продуктивністю подій та їх віддаленістю у минуле та майбутнє.

3. Психологічну готовність до становлення життєвих перспектив у ранній юності значною мірою визначають особливості когнітивного розвитку самосвідомості. Зростання когнітивних компонентів у самосвідомості молодій людині обумовлює розвиток рефлексивних складових самосвідомості.

4. Рефлексивні складові самосвідомості (особистісна рефлексія як процес самопізнання, зміст уявлень про Я як результат процесу самопізнання, механізми диференціації та інтеграції індивідуального досвіду як необхідні чинники процесу самопізнання) створюють підґрунтя для розвитку адекватної ідентичності, виступаючи важливим чинником формування індивідуальної системи ціннісних орієнтацій.

5. На основі структурованої індивідуальної системи ціннісних орієнтацій молода людина здійснює особистісне самовизначення. Становлення ідентичності розглядається як процес, в ході якого відбувається ідентифікація з цінностями. Тому індивідуальну систему ціннісних орієнтацій та рефлексивні складові самосвідомості визначаємо як критерії розвитку адекватної ідентичності. Відчуття самототожності, чітке уявлення про Я створюють підґрунтя, закладають основу життєтворчості особистості.

6. Поряд із віковими особливостями формування життєвих перспектив помітними є гендерні відмінності. У ранній юності між юнаками та дівчатами виявлено розбіжності у структурі та змісті індивідуальних життєвих перспектив. У дівчат майбутнє представлено більш реальними життєвими планами, цілями. Життєва перспектива характеризується більшою продуктивністю подій минулого та майбутнього.

7. У підлітковому віці виявлено відмінності у життєвому самовизначенні між юнаками та дівчатами, а саме у їх психологічній готовності до життєвоважливих виборів.

8. Створення психологічних умов розширення самоусвідомлення особистості в ході занять з елементами тренінгу сприяло розвитку рефлексивних складових самосвідомості: покращилася здатність до поглибленого самопізнання та самоаналізу; намітилася тенденція до продуктивнішого планування та осмислення індивідуального життєвого шляху.

Основний зміст роботи відображено в публікаціях автора:

1. Тодорів Л.Д. Розвиток рефлексивних складових самосвідомості (Становлення життєвих перспектив у ранній юності) / Особистість і трансформаційні процеси у суспільстві. – Вісник Харківського державного університету № 439, 1999 – с.155 -159.
2. Тодорів Л.Д. Індивідуальна система ціннісних орієнтацій як основа розвитку ідентичності (Становлення життєвих перспектив у ранній юності). / Наукові записки. Випуск 3. Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова. – К. 1998 - с.163 - 173.
3. Тодорів Л.Д. Рефлексивні складові самосвідомості як критерії розвитку адекватної ідентичності. / Психологічно-педагогічна наука і суспільна ідеологія: матеріали психолого-педагогічного семінару. Академія пед. наук України. – К. 1998, с. 442 - 447.
4. Тодорів Л.Д. Рання юність як період становлення життєвих перспектив (Когнітивний аспект). // Збірник наукових праць. Випуск 1 (8) Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, Київ, 2000 р. с. 90 – 99.
5. Тодорів Л.Д. Психологічні аспекти структури життєвого шляху особистості. // Збірник наукових праць. Філософія, соціологія, психологія. Випуск 4, ч. 2. – Івано-Франківськ, 2000, с. 29 – 40.

Тодорів Л.Д. Психологічні умови формування життєвих перспектив у ранній юності (когнітивний аспект). – Рукописи.

Дисертація на здобуття вченого ступеня кандидата психологічних наук зі спеціальності 19.00.07. – педагогічна та вікова психологія. – Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, Київ, 2000 р.

Дисертація присвячена дослідженню проблеми життєвого шляху особистості. У роботі аналізуються теоретико-методологічні основи дослідження, розглядаються поняття життєвого шляху особистості, його структурні характеристики та рушійні сили. Проілюстровано проблему становлення життєвих перспектив у ранній юності як сензитивний період життєвого та особистісного самовизначення.

Особлива увага приділяється в роботі когнітивним особливостям розвитку особистості, які значною мірою впливають на формування життєвих перспектив у ранній юності. Встановлено критерії психологічної готовності молодого людини до життєвого самовизначення.

Психологічну готовність до життєвих виборів визначають рефлексивні складові самосвідомості (особистісна рефлексія як процес самопізнання, зміст уявлень про Я як результат процесу самопізнання, механізми диференціації та інтеграції індивідуального досвіду як необхідні чинники процесу самопізнання) та індивідуальна система ціннісних орієнтацій.

У дисертаційному дослідженні виявлені вікові та гендерні відмінності життєздійснення юнацтва. Встановлено, що формування готовності молодого людини до життєво важливих виборів ефективно за умови розвитку здатностей до поглибленого самопізнання, самоаналізу, самоусвідомлення внутрішніх сторін власного Я.

Експериментально апробована система конкретних методик для діагностики готовності молодого людини до життєвого самовизначення в умовах роботи практичного психолога школи. Основні результати роботи знайшли застосування у практиці роботи шкільного психолога та навчальному процесі університету.

Ключові слова: життєві перспективи, когнітивний розвиток, рефлексивні складові самосвідомості, особистісна рефлексія, зміст уявлень про Я, механізми диференціації та інтеграції індивідуального досвіду, адекватна ідентичність, індивідуальна система ціннісних орієнтацій, самовизначення, рання юність.

В диссертационном исследовании рассматриваются проблемы движущих сил жизненного пути личности. В предисловии изложена актуальность проблемы, сформулированы объект, предмет, гипотеза, цель и задания исследования. Представлены положения, которые выносятся на защиту.

В первом разделе **“Теоретические основы формирования жизненных перспектив”**, анализируются теоретико-методологические основы исследования, рассматривается понятие жизненного пути личности, его структурные характеристики и движущие силы.

Проблема жизненного пути личности рассматривается с разных точек зрения. В нашей работе мы анализируем объектный подход (жизненный путь представлен через последовательность событий, через динамику ценностей и т.д.); субъектный подход (жизненный путь личности рассматривается как культурно-историческое развитие личности, последовательность поступков, смена ценностных ориентаций); структурно-генетический (детерминантами жизненного пути является сложное взаимодействие биологических, социальных и психологических составляющих).

Структурной единицей жизненного пути выступает жизненная перспектива. Временными модальностями жизненной перспективы является психологическое прошлое, настоящее и будущее. Психологическое время личности определяется продуктивностью событий и мерой их реализованности. Жизненные цели, планы и ценностные ориентации рассматриваются как ядро жизненной перспективы.

Жизненная цель характеризуется как сложная противоречивая мотивационная система, которая определяется общественными ценностями. Реализацию жизненных целей определяют жизненные планы, формирование которых обусловлено ценностными ориентациями личности. Таким образом, жизненная перспектива это способ структурирования своего ближайшего и отдаленного будущего на основании ценностных ориентаций, жизненных ориентаций и планов.

Раннюю юность мы рассматриваем важным периодом формирования жизненных перспектив, когда возникает психологическая готовность к жизненным выборам. Мы обращаем внимание на возрастание когнитивных механизмов самосознания, которые предопределяют развитие рефлексивных характеристик, а именно: личностной рефлексии как процесса самопознания, содержания образа Я как результата процесса самопознания, механизмов дифференциации и интеграции как необходимых факторов процесса самопознания.

Качественные изменения, происходящие в сознании индивида, в частности в личностной рефлексии и содержания образа Я, в значительной степени зависят от развития способности к дифференциации и интеграции индивидуального опыта. Благодаря этим компонентам возникает интегративное представление о своем Я как целостной личности.

Во втором разделе **“Значение идентичности в процессе жизнетворчества”** рассматривается генезис идентичности, анализируется понятие идентичности и его понимание у различных представителей психологии личности. В исследовании идентичность опережается как процесс, в ходе которого происходит идентификация с ценностями.

Раскрывая значение рефлексивных характеристик самосознания в формировании адекватной идентичности, мы таким образом выделяем психологические условия становления жизненных перспектив. Несформированность рефлексивных характеристик усложняет процесс становления индивидуальной системы ценностных ориентаций, что в свою очередь влечет за собой аномальные линии развития идентичности.

Таким образом, в качестве критериев развития адекватной идентичности мы видели рефлексивные составляющие самосознания и индивидуальную систему ценностных ориентаций. Эти положения вошли в основу эмпирического исследования.

В третьем разделе диссертации **“Экспериментальное исследование психологических условий формирования жизненных перспектив в юности”** проанализированы результаты исследования структуры ценностных ориентаций личности, особенности развития личностной рефлексии, образа Я, уровня сформированности механизмов дифференциации индивидуального опыта, структуры психологического времени личности.

Результаты исследования дают основание предполагать, что в ранней юности структура ценностных ориентаций характеризуется большей иерархичностью, чем в подростковом возрасте. Структуру ценностных ориентаций определяет образ Я. Ведущим

компонентом образа Я является “отношение к себе”, а наиболее стабильным компонентом - “отношение к будущему”.

В исследовании установлена зависимость между индивидуальной системой ценностных ориентаций, рефлексивными характеристиками самосознания и структурой жизненных перспектив.

Таким образом, есть основания утверждать, что формирование жизненных перспектив в значительной степени зависит от развития когнитивных компонентов самосознания (рефлексивных составляющих). Поэтому вопрос развития в ранней юности рефлексивных характеристик самосознания имеет не только теоретический, но и практический интерес.

В четвертом разделе “**Формирование готовности молодых людей к жизненному выбору**” мы определили основные пути и приемы развития рефлексивных характеристик. Основная цель программы занятий - формирование способностей к самопознанию, к самоанализу, развитие рефлексии и целостного образа Я.

В работе представлены результаты проведенного тренинга. Проанализированы те изменения в самосознании, которые наблюдались у молодых людей после работы в тренинговых группах. В участников занятий улучшилась способность к самораскрытию и самоанализу. Определенные изменения наблюдались в структуре образа Я, который становится более интегрированным, наполняется психологическим содержанием. Значительное место в самосознании занимает Я-будущее.

Таким образом, в условиях тренинга создаются предпосылки развития рефлексивных составляющих самосознания, благодаря которым формируется психологическая готовность личности к жизненному самоопределению.

Todoriv L.D. Psychological conditions of formation of life perspectives in early youth (cognitive aspect). – Manuscript.

The thesis for the competition for the degree of Candidate of Psychological Sciences in speciality 19.00.07. – pedagogical and age psychology. – National pedagogical university named after M.P. Dragomanov, Kyiv, 2000.

The dissertation deals with research of the course of life of an individual. The thesis analyses the theoretical and methodological basics of the research, considers the notions of the course of life of an individual, its structural characteristics and motive powers. It illustrates the problem of the life perspectives in early youth as a sensitive period of the life and personal justification.

The special attention is paid to cognitive peculiarities of the development of an individual, which influence the formation of the life perspectives in early youth. The criteria of the psychological readiness of a young person to life justification are established.

The psychological readiness to life choices of a young person is determined by the reflexive constituents of the self-consciousness (personal reflexion as a process of self-knowledge, the essence of the I notions as a result of the process of self-cognition, mechanisms of differentiation and integration of individual experience as necessary factors of the process of self-cognition) and the individual system of value orientation.

The research discloses some age and gender differences in course of life of youth. It has been determined, that the preparation of a young person for important choices in life is effective in condition of development of the abilities for deep self-knowledge, self-analysis, awareness of the inner self. A system of certain methods of diagnosis of the readiness of a young person for self-determination in life has been tested in the working conditions of a practical school psychologist. The main results of the thesis are being used in work of a school psychologist and the university.

Key words: life perspectives, cognitive development, reflexive components of self-awareness, individual reflection, self-conception, mechanisms of differentiation and integration of individual experience, adequate identity, individual system of value orientation, self-determination, early youth.